

Ивана КОМАТИНА*

Историјски институт

Београд

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9281-3345>

УГАРСКИ НАПАДИ НА СРБИЈУ У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ВИШЕГРАДСКОГ СПОРАЗУМА

Анстракт: У раду се разматрају догађаји и околности који су претходили нападу угарског краља Карла Роберта на Србију у првим годинама владавине краља Душана и довели до тог напада. Такође, закључује се да су то била два похода, а разматра се и њихово место у вишегодишњим напорима три средњоевропске краљевине – Угарске, Чешке и Пољске да створе савез, односно „вечити мир”, који је реализован у Вишеграду 1335. године, и данас је познат као Вишеградски споразум.

Кључне речи: краљ Душан, Карло Роберт, угарски поход, Византија, Вишеградски споразум.

Abstract: The paper discusses the events and circumstances that preceded and led to the campaign of Hungarian king Charles Robert in Serbia in the first years of the reign of king Dušan. Also, it is concluded that there were two campaigns in question, and we discussed their place in the efforts of the three Central European kingdoms of Hungary, Czechia and Poland to create an alliance or “eternal peace” which took many years and was realised in Visegrad in 1335, known today as the Visegrad Agreement.

Keywords: King Dušan, Charles Robert, Hungarian campaign, Byzantium, Visegrad Agreement.

Промене на српском и угарском престолу крајем 13. и почетком 14. века, колико год биле изненадне и бурне, чини се да једино нису реметиле „сталност” угарско-српских међусобица. Наиме, након повлачења и препуштања престола брату Милутину, Драгутин је задржао делове централне Србије, руднички крај, Ариље и крај око Лима. Две

* ivana.komatina@iib.ac.rs

године касније од своје таште, краљице Јелисавете, добија на управу Мачву, Београд и североисточну Босну.¹ Међутим, грађански рат који се водио између браће није ометао Драгутина да предузме поход на угарску територију Овостраног Срема и то, како су недавна истраживања показала, октобра 1307. године, против новог угарског краља Карла Роберта (1301–1342).² Након смрти краља Драгутина, Милутин је убрзо присвојио територије Драгутиновог наследника Владислава II, а споменута превирања угарски краљ је одмах искористио и напао Србију. Током похода 1317. и 1319. Угри су завладали Мачвом и Колубаром,³ а посведочени су и сукоби *шизматичког краља* Уроша Милутина и Угара у нешто познијој грађи.⁴ Угри и Срби су се сукобили и за време Милутиновог наследника Стефана Дечанског на реци Обни код Ваљева.⁵ Дакле, без обзира на унутрашња политичка превирања у обе државе, Србији и суседној Угарској, међусобни напади и походи били су, чини се, неизоставни.

С доласком Стефана Душана на власт традиција угарско-српских сукоба, према сведочанствима извора, настављена је. Након смиривања побуне у Зети, коју је, по свој прилици, организовала незадовољна властела, Душан је одмах предузео поход на југ. На чело војске поставио је византијског одметника Сиргијана који је, крајем 1333. или почетком

¹ Михаило Динић, „Област краља Драгутина после Дежева”, у: исти, *Српске земље у средњем веку*, прир. Сима Ћирковић, Београд 1978, 123–147; Aleksandar Krstić, „The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: king Vladislav II Nemanjić”, *Banatica* 26–2 (2016) 37, са старијом литературом. Уп. Ивана Коматина, „*Rex Serviae* у угарској краљевској титулатури од 1202. до 1402. године”, *Ниш и Византија* 16 (2017) 59; иста, „Владарска титула краља Драгутина у Даниловом зборнику”, *Зборник Матице српске за историју* 107/1 (2023) 46–47.

² А. Krstić, „The rival and the vassal”, 42–43; У повељи из 1310. године се наводи да је присталица краља Драгутина ратовао у *partes regni nostri de Sirmia*, тј. у Срему, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, т. 8, ed. Tadija Smičiklas, Zagreb 1910, 260; И. Коматина, „*Rex Serviae* у угарској краљевској титулатури”, 60.

³ Đura Hardi, *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca anđuških kraljeva*, Novi Sad 2012, 127–131; А. Krstić, „The rival and the vassal”, 48; И. Коматина, „*Rex Serviae* у угарској краљевској титулатури”, 60, нап. 60.

⁴ У питању су нешто познији акти из 1322. и 1329. године, који су сведочанства о ранијим сукобима, György Györffy, „Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez”, *Történelmi szemle* 7 (1964) 1–25, 549, 551–552. Уп. детаљно, Александар Узелац, *Србија, Бугарска и Татари у другој половини XIII века*, Београд 2012 (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2012) 277–281.

⁵ „... contra Schismaticos versus Rasciam validum...”, Wertner Mór, „Adalékok a XIV századbeli magyar világi archonológiához”, *Történelmi társ* 8 (1907) 23; „... noster versus partes Rasciae contra Vrosium...”, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, т. 9/1, ed. Georgius Fejér, Budae 1833, 85–90; Сима Ћирковић, „Београд под краљем Душаном?”, *Зборник Историјског музеја Србије* 17–18 (1981) 43–44.

1334, пронашао уточише у Србији, након што је побегао из Цариграда, где је требало да му суде за издају.⁶ Према византијском писцу Нићифору Григори, краљ Душан је „већ одавно знао гласе о њему и сматрао зато његов долазак као неочекивани добитак”. И, чини се, добро је српски краљ проценио ситуацију, будући да му је Сиргијан, како пише Григора, обећао потчинити ромејску област у Македонији, а он је њему заузврат обећао помоћ „да завлада Ромејима”.⁷ Нешто познији писац Јован Кантакузин такође наводи да је територија Македоније била услов за помоћ краља Душана у свргавању цара Андроника III.⁸ Заједничка офанзива у Македонији споменутог Сиргијана и краља Душана отпочела је највероватније у пролеће 1334,⁹ те је, уз војничко искуство споменутог византијског војсковође, Душан заузео важне византијске градове, попут Охрида, Прилепа, Костура.¹⁰ Сиргијан је потом „непосредно наступао на Солун”, а како Григора пише, „усред лета краљ је са својим војним снагама следио Сиргијана, а њима су се лако прикључивали градови и предели који су лежали на путу”.¹¹ Међутим, њихов напад на Солун је осујећен, како сведоче Нићифор Григора и Јован Кантакузин, услед завере коју су сковали цар Андроник III и византијски војсковођа Сфранцес Палеолог. Наиме, Сфранцес Палеолог је намерно прешао у српски логор претварајући се да се окренуо против византијског цара и потом захваљујући тој превари намамио Сиргијана да напусти логор

⁶ Сиргијан је оптужен за издају пошто је ковао заверу с царицом Маријом. Након царичине смрти крајем 1333. завере је разоткривена и Сиргијан је ухапшен и одведен у Цариград, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, t. 1, ed. Ludovic Schopen, Bonnae 1829 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantine), 488–490; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, ур. Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, Београд 1986, 215–217; John Julius Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, New York 1996, 283–284; О времену доласка Сиргијана у Србију у зиму 1333/1334. године, *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 215–217, посебно нап. 125.

⁷ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, 490; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 217.

⁸ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum, libri IV*, ed. Ludovicus Chopen. Bonnae 1828 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae), 450–451; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 340–341.

⁹ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, 495–496; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 216, нап. 125.

¹⁰ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 217–221; *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило II, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 224–226.

¹¹ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, 497–501; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 219–220.

и убио га.¹² Тачан датум Сиргијанове погибије не дају ни Григора нити Кантакузин, те је дуго у науци било неразјашњено то питање, односно време његовог одметништва. Међутим, у једној солунској краткој хроници пише да се погибија догодила у „уторак, на дан Св. Лупа, 23. августа”, што у хронолошким оквирима који су изложени допушта само 1334.¹³ Нићифор Григора потом пише: „краљ је следећег дана запавши у очај склопио мир који је цар тражио”, и додаје, „тима се та година завршила”.¹⁴ Кантакузин такође наводи да је краљ „упутио цару посланство и углавио с њим мир и савезништво”.¹⁵ Међутим, Кантакузин додаје и следеће наводе: „некако у то време владалац Угара (ὁ τῶν Οὐγκρῶν ἄρχων) који се на латинском зове рекс (ῥήγα), завојштио је с великом војском против краља (ἐπὶ Κράλην) због спора око границе земље. Бојећи се да неће бити кадар да се одбрани од њега, упути цару посланство тражећи савезничку помоћ (συμμαχίαν). Цар се обрадовао због посланства и одабрао је добру и бројну војску и послао је краљу као помоћ (εἰς Κράλην συμμαχίαν)”.¹⁶ Након што је истакао добру намеру цара Андроника III да пружи војну помоћ краљу Душану, византијски историчар додаје и важне детаље у вези с угарским походом. Наиме, како пише Кантакузин: „краљ Угарске (ὁ ῥήξ δὲ Οὐγκρίας), који је већ био у граничном подручју између *своје државе и државе Трибала*, вратио се у своју земљу пре но што се упустио у ратовање. Говорило се да се вратио кад је сазнао да од цара долази помоћ. Да ли је било због тога или нечег другог остаје неразјашњено.”¹⁷ Српски краљ је, пише потом византијски историчар, мислио да се „из тог разлога вратио рига (ῥήγα), веома је захваљивао цару и заповедницима је заједно с војском на достојан начин даровима исказао благонаклоност и радосне их послао кући”.¹⁸

Тај, немали екскурс о походу краља Угарске на Србију обилује многобројним детаљима, али без прецизног хронолошког податка који

¹² *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, 497–501; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 219–221, 340–345.

¹³ Peter Schreiner, „La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Troisième partie: de 1342 à 1348”, *Orientalia Christiana historica* 31 (1965) 351; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 221, нап. 133.

¹⁴ *Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, 501; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 221.

¹⁵ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum*, 457; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 345.

¹⁶ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum*, 458; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 346.

¹⁷ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum*, 457–458; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 347.

¹⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 347, 347.

би нам указао када је дошло до сукоба Србије и њеног северног суседа. Кантакузин завршава вешћу, која може бити од значаја за прецизније датирање похода, да је „цар те године презимио у Солуну”.¹⁹

Опис српско-византијских, а потом и српско-угарских борби налазимо и у Душановој биографији, која је део *Даниловог зборника*. Додуше, састављач Душанове биографије ниједном речју не спомиње Сиргијана, већ као разлог Душановог војевања против Византије наводи то што је Андроник Млађи разрушио мир с „родитељем овога благочастивога цара због некога злохвалнога разлога”, а тај разлог је заправо „једнодушно савећање [бугарског цара, прим. аут.] са (овим) грчким царом”, тј. његова помоћ у важној бици између Бугара и Срба код Велбужда.²⁰ Аутор Душанове биографије, највероватније настављач архиепископа Данила II, наводи да је цар зажелио мир „када је чуо да се сва земља грчке државе и сви градови и сви силни земље те предају у руке благочестивога краља Стефана и сам видећи се у великој скрби и жалости, и прибегавши у град Солун, поче слати своје посланике ка овом благочестивом краљу”, у намери да се, како то у складу са жанром описује биограф, „измири са српским краљем”.²¹ Краљ је потом сачинио „савећање са силнима отачаства својега”... и тако „учинише састанак под славним градом Солуном месеца августа 26. дан, у дан *нетак*”.²² Затим биограф наводи који су градови били предмет преговора о разграничењу.²³ Краљев биограф опет пружа нешто другачију слику преговора у односу на византијске писце, чини се тенденциозно, с циљем грађења позитивне слике о српском краљу. Те две слике, упркос споменутој тенденциозности у појединостима и једне и друге стране, сагласне су о питању кључних вести: да су византијски цар и српски краљ склопили мир након ратовања у Македонији под Солуном. Српски писац доноси и тачан датум и дан, док византијски наводи и важан детаљ да је те године цар презимио у Солуну. Управо је тај податак Даниловог настављача додатно оснажио вести из солунске кратке хронике, на основу које се и Сиргијанова смрт датира у 1334, будући да у њој пише да је Сиргијан убијен 23. августа у уторак. У односу на остале изворе о животном путу византијског војсковође и одметника, у науци се његова смрт смешта у 1334. годину. Душанов биограф не спомиње Сиргијанову погибију, али зато доноси прецизан

¹⁹ Исто, 347.

²⁰ *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило II, 221–223.

²¹ Исто, 223.

²² Исто, 224.

²³ Исто, 224–226.

датум преговора цара и краља под Солуном, те наводи 26. август и дан петак, што се свакако односи на исту 1334. годину.

Дакле, два независна податка из солунске кратке хронике и из Душанове биографије идеално узајамно потврђују годину у којој су се догађаји које описују догодили.²⁴ Такође, као и код Кантакузина, и у Душановој биографији након описа састанка под Солуном следи опис угарског похода на Србију. Наиме, Данилов настављач наводи да „пошто је овај благоверни краљ Стефан Божјом помоћу добро победио све своје непријатеље... и не задуго времена, по наговору старога начелника злобе ђавола, би завист од угарскога краља Карла против овога благочастивога краља и на државу отачаства његова”. „Јер беху [Карлу, прим. аут.] јавили, говорећи да овај христољубиви краљ [Душан, прим. аут.] изиђе са својим силама у далека царства народа, хотећи их завојевати, а отачаство његово нико не чува”.²⁵ Угарски краљ је, пише биограф, у томе видео прилику да нападне Србију, „мислећи да нема ко ће се противити његовим силама... и узевши у помоћ себи околне краљеве и других народа, и сјединивши многе њихове војске... подиже рат...”, затим опет додаје већ речено запажање, „мислећи безумни [Карло], да овај благоверни [Душан] није у држави отачаства својега”.²⁶

Дакле, о угарском походу на Србију, захваљујући Душановом биографу, сазнајемо да је угарска војска прешла Дунав, али и да је то краљу јављено, због чега је он одмах сабрао војску и призвао велможе.²⁷ Душан је потом дошао са својим војницима до места званог Жича, где се поклонио светињама, а угарски краљ је чуо како долази „господин краљ и како греде против њих”.²⁸ Све је то изазвало велику пометеност угарске војске, те је Божја сила гонила непријатеље, који су „дошли на реку Саву”, али како нису имали никакве спреме како да пређу реку, доста њих је страдало, према биографу, опет „промишљу Божјом”.²⁹ Тек после страдања непријатеља краљ Душан је отишао у „пределе државе своје и њих утврдивши и уразумивши... вратио се ка престолу своме”.³⁰ Описом тог догађаја биограф изненада и прекида Душанову биографију.

Византијски и српски писац пружају прилично детаљан опис угарског похода, једино што Кантакузин успешан исход по Србе приписује

²⁴ Исто, 224; P. Schreiner, „La chronique brève”, 351.

²⁵ *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило II, 227–228.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто, 228.

²⁸ Исто, 229.

²⁹ Исто, 230.

³⁰ Исто, 231.

помоћи која је дошла од византијског цара, док је према српском писцу краљ Душан имао искључиво божју помоћ. Ни један ни други писац не наводе прецизне временске одреднице када се поход догодио, осим посредних да је цар Андроник III *те зиме презимио у Солуну*, односно да је поход уследио по склапању српско-византијског мира у Солуну 26. августа 1334.³¹ Српски писац такође пише да се угарски краљ осмелио на интервенцију „мислећи да нема ко ће се противити његовим силама...”, односно „мислећи безумни [Карло], да овај благоверни [Душан] није у држави отачаства својега”, док византијски наводи да је краљ Душан „упутио цару посланство тражећи савезничку помоћ”, што је цара веома обрадовало. Међутим, како се види, споменути искази не противрече један другоме. Српски биограф јасно указује на то да угарски краљ није добро проценио да се српски краљ вратио у отаџбину после састанка, што потврђује и Кантакузин сведочанством да је краљ упутио цару посланство како би тражио помоћ.

Дакле, споменути наративни извори нам показују да поход није могао бити пре јесени 1334. године. Од велике помоћи за такво датирање били су нам, како смо видели, разрешење дугогодишње дилеме о времену Сиргијанове погибије (23. август, у уторак), те наводи Даниловог настављача да је мир склопљен у Солуну (26. август, у петак), што у датим временским оквирима допушта само 1334. годину.

У домаћој историографији је до сада, чини се, заслужена пажња посвећена времену датирања угарског похода на Србију, који описују византијски историчар и српски биограф, свакако уз узимање у обзир дипломатичке грађе. Међутим, поход се на основу наведених извора различито датира: у лето 1334,³² у зиму 1334/1335,³³ или пак у лето 1335.³⁴

³¹ *Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum*, 458; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 347; *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило II, 224–225.

³² Сима Ћирковић и Божидар Ферјанчић, *Стефан Душан*, Београд 2005, 93–94.

³³ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 347, нап. 161; Борис Стојковски и Александар Крстић, „Просопографија угарских великаша – учесника у сукобима са краљем и царем Стефаном Душаном”, у: *Царство и патријаршија у српским и грчким земљама*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2024, [у штампи.]

³⁴ Иларион Руварац, „О првим годинама Душановог краљевања у хронолошком погледу”, у: *Зборник Илариона Руварца*, Београд 1934, 44; Петар Марковић, „Одношаји између Србије и Угарске (1331–1355)”, *Летопис Матице српске* 221 (1903) 10–26; Јован Радонић, „Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII до XVI века”, *Глас Српске краљевске академије* 187 (1941) 129–131; Божидар Ферјанчић, „Освајачка политика краља Душана”, у: *Историја српског народа*, књ. 1, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 514–515; Јованка Калић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 72–73.

Нама се, међутим, чини да управо дипломатичка грађа допушта хронолошки прецизан увид у дешавања на српско-угарској граници с јесени 1334. године, односно пролећа/лета 1335. године, те да не оставља неколико могућности када се поход може датирати.³⁵ Први упут да се угарски поход одиграо, како нам индиректно наративни извори указују, у касну јесен између новембра 1334. и јануара 1335. године, налазимо у једној повељи из 1335. године која се тиче спора око имања, вођеног између Михаила, сина Чака, и синова Рејнолда против Николе, сина Кемена, око поседа који је он држао под хипотеком, а који је водио државни судија Павле. Документ је, иако се тиче правног спора око земљишног поседа, од интереса за нашу тему, јер се између осталог парница супротстављених страна, заказује за две недеље по истеку две недеље након распуштања војске која је покренута *versus partes Seruiae*, а које је проглашено на Богојављење („... *in quindenis quindenarum residentiae exercitus regis ad diem Epiphaniae Domini proclamatae...*”).³⁶ На овом месту ваља објаснити важну синтагму *residentia exercitus regis*, која се јавља у наведеном документу. Наиме, у питању је метод датирања који није примењиван нигде другде у Европи, већ само у Угарској током 13. и 14. века.³⁷ Синтагма је била важна, јер означава дан распуштања војске, а нови датуми судских спорова обустављених због краљевских војних похода били су одређени након распуштања, после којег су странке морале да се појаве пред судом.³⁸ Дакле, споменута парница се заказује за неколико недеља од 6. јануара 1335. године, када је распуштена војска која је покренута против Србије. Следећи документ, сведочанство о парници коју је водио исти државни судија Павле, датиран је у Вишеграду *decimo et septimo die quindenarum residentie exercitus regii*. Парница се тичала пресуде за поседе које је споменути судија додељивао магистру Петру, сину Јовановом, а у документу се наводи да је парница одложена *ad*

³⁵ С. Ћирковић, „Београд под краљем Душаном?”, 43–45.

³⁶ „... *debenti tertiam partem nomine hereditario requirentes superfacto ipsius tertiae partis in quindenis quindenarum residentiae exercitus regis, versus partes Seruiae moti, instrumenta exhibere debuissent, ipsis quindenis quindenarum residentiae exercitus regis ad diem Epiphaniae Domini proclamatae occurrentibus...*”, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 8/4, ed. Georgius Fejér, Budae 1832, 143.

³⁷ Tibor Almási, „Az 1329. évi ’residentia exercitus regis’”, *Acta Universitatis Szegediensis : Acta Historica* 119 (2004) 47–56; Ferenc Piti, „Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején”, *Hadtörténelmi Közlemények* 2 (2016) 381–392.

³⁸ Истраживачи споменуте синтагме указали су да дан када је проглашено распуштање не мора у пракси да се поклапа с даном реализације, што донекле отежава овај метод датирања, Т. Almási, „Az 1329. évi ’residentia exercitus regis’”, 47–56; F. Piti „Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején”, 381–392.

quindenae residence regalis exercitus pro reprimendo insultu scismaticorum gentis Seruie, а након истека те две недеље након Богојављења, споменути процес се наставља. Дакле, у још једном документу из 1335. године спомиње се борба против „шизматичког рода” – Срба.³⁹ Обе наведене исправе су сведочанства о томе када је војска краља Карла Роберта против Срба распуштена – о Богојављењу 1335. године. Детаљније податке о томе када је сукоб отпочео сазнајемо из једног познијег документа, од 20. фебруара 1347. године, који се тиче поделе поседа породица Гуткелед и Батори. Исправа између осталог такође говори о парничном процесу који је отпочео, како ће се из документа видети 1334. године, али је због војне започете осмог дана од Свих светих он одложен за петнаест дана након распуштања војске (ab eisdemque octavis festi Omnium Sanctorum prelibatus dominus Wyllermus palatinus ipsam causam de mandato domini nostri regis ad quindenae residence exercitus regalis tunc habiti...).⁴⁰ Међутим, када су се парничне стране појавиле на заказани датум ad quindenae residence exercitus regalis, судија је донео одлуку да се процес настави за једанаест година (...ad undecimam revolutionem annualem quindenarum festi Epiphaniarum domini iuxta continenciam literarum suarum duxisset prorogandam; tandem ipsa undecima revolutione annuali quindenarum festi Epiphaniarum domini predicarum in anno domini MCCCX quinto transactarum occurrente...), будући да су учесници спора тада и даље били малолетни.⁴¹ Управо нам податак да се процес наставља петнаест

³⁹ „... Adiudicaret, ut nullus deinceps de dictis possessionibus per Judicarium processum posset aliquod Jus sibi vindicare, ad quindenae residence Regalis exercitus pro reprimendo Insultu Scismaticorum gentis Seruie, habiti, in quindenae festi Epiphanye Domini celebratas contra ipsum magistrum Petrum filium Johannis ut per literas iamdicti Capituli Scepsiensis informabamur publice tercia vice proclamari, fecissemus...”, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, t. 1, ed. Imre Nagy, István Nagy & Dezső Veghely, Budapest 1871, 443–447, spec. 446; Lajos Thallóczy & Antal Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 11; *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 346–347, нап. 161.

Магистар Павле је доносио различите пресуде током јануара 1335, Gyula Kristó & Ferenc Makk, *Anjou–kori Oklevéltár, XIX, 1335*, Budapest–Szeged 2004, 10, 11, 19, 21–27, 32–33, 35–36, 40, 43, 108, о томе детаљније Б. Стојковски и А. Крстић, „Просопографија угарских великаша”, [у штампи].

⁴⁰ *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, т. 5, (1347–1352), ed. Imre Nagy, Budapest 1887, 14–19, посебно 15.

⁴¹ „... prelibato domino Wyllermo palatino nutu divine pietatis ante predictum terminum viam universe carnis ingresso, nobisque honore palatinatus adepto, quia prelibatus Benedictus filius Leukus coram nobis personaliter comparendo adhuc in tenera etate constitutus fore apparuerat, ipse vero Petrus frater eiusdem similiter in tenera etate existens ultra partes maritimas in studio literali existerat*) absque ipsorumque interessencia super facto prenotato Johannes filius

дана након Богојављења 1345. године указује да је дошла једанаеста годишњица од започетог спора, односно од датума када је он одложен услед чињенице да учесници још нису били пунолетни. Претходна два документа недвосмислена су сведочанства о томе да је на Богојављење 1335. године распуштена војска која је била у походу против Срба,⁴² те нема сумње да је првобитно процес био одложен за петнаест дана након Богојављења 1335. године. За нашу тему је у том смислу од изузетног значаја податак да је угарска војска била у походу осми дан након обележавања Свих светих, тј. 8. новембра 1334.

Дакле, један познији документ из 1347. године у коме је донет историјат раније парнице, као и два документа која непосредно сведоче о походу угарске војске против Срба, те о распуштању угарске војске о Богојављењу 1335, узајамно се допуњавају и дозвољавају нам да почетак угарског похода против Срба сместимо пре 8. новембра 1334, а његов крај био је 6. јануара 1335. Дипломатичка грађа очигледно није у супротности с наводима Даниловог настављача и Кантакузина, по којима се поход морао одиграти после августа 1334. године, а до зиме 1335, јер је цар Андроник III те зиме био у Солуну. Такође, наративни извори наводе негативан исход војне. По Даниловом настављачу угарско повлачење наступило је услед помоћи бојје, а по Кантакузину до њега је дошло услед помоћи коју је послао цар Андроник III. Угарска дипломатичка грађа додуше не доноси никакву вест о исходу похода, већ само да је он окончан у јануару 1335. године. Да донесемо закључак да је исход био лош по Угре, те да споменути наративни и дипломатички извори описују исти поход допушта нам један дубровачки документ.

У питању је одлука дубровачког већа од 8. априла 1335. којом се рудничка царинарница поверава Јунију Ђорђићу и додаје значајна констатација „да уколико угарски краљ лично са својом војском упадне у Рашку и дође до Рудника (да не да Бог), остаје одлука да поменути Јуније чува царинарницу”.⁴³ Дакле, увек добро обавештени Дубровчани

Pangracii pro dicto magistro Johanne filio Briccii . . . comparando eundem respondere non posse allegarat, nec eorundem filiorum Leukus etas ad tantum se maturarat...”, *Anjoukori okmánytár*, 15–16.

⁴² *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 8/4, 143; *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, 443–447, spec. 446.

⁴³ „... Die Sabbati VIII. Aprilis. De mandato domini Nicolai Falletri, honorabilis comitis Ragusii, incantata fuit doana maior comunis . . . et deliberata ad incantum in publico parlamento, sono campane more solito congregato, Junio de Georgio pro x m урр. pro uno anno proximo . . . hoc addito, quod si in medietate dominus rex Ungarie personaliter cum suo exercitu intraverit regnum Raxie, et venerit usque Rudinicum, quod Deus avertat, remaneat arbitrio domini Junii

у акту из априла 1335. године дају упутства о чувању царинарнице у случају да угарски краљ стигне до Рудника. Нема сумње да су Дубровчани имали информације о угарским војним плановима због заштите својих трговачких интереса на територији Србије, односно мало је вероватно да нису били обавештени да је угарска војска у походу који је предузела на Србију распуштена 6. јануара 1335. године. Споменути документ допушта нам да помислимо да је угарска војска припремала нови поход против Србије, а да је до њега заиста дошло потврђује акт папе Бенедикта XII од 5. августа 1335, на који је указала Ј. Калић, а у коме се изричито наводи како папа хвали *победу* коју је угарски краљ однео над непријатељима „вере хришћанске у овим прошлим временима”, а у тим наводима се у науци с правом препознаје победа над Србима.⁴⁴

Дакле, први поход Угара против Срба збио се 1334/1335. године и био је, по сведочанству наративних извора, неуспешан. Да је дошло до новог похода угарске војске наговештава нам дубровачки акт у коме се наводи потенцијална опасност – напад Угара на Србију, а да је до њега заиста дошло и да је овог пута био успешан потврђује нам папски акт од 5. августа 1335.

tenendi dictam doanam. . . satisfaciendo pro tempore, quo tenuisset earn. Ursus, filius Nichifori de Bodaza, electus scribanus doane...”, *Monumenta Ragusina: Libri reformationum*, t. 2, A. 1347–1352. 1356–1360. *Additamentum a. 1301–1305, 1318, 1325–1336*, ed. Franjo Rački, Zagrabiae 1882, 356.

„... Reynoldi, debenti tertiam partem nomine hereditario requirentes superfacto ipsius tertiae partis in quindenas quindenarum residentiae exercitus regis, versus partes Seruiae moti, instrumenta exhibere debuissent, ipsis quindenis quindenarum residentiae exercitus regis ad diem Epiphaniae Domini proclamatae occurrentibus, praefati Michael, filius Chiak, Andreas et Iacobus, filii Reynoldi, pro praefato Nicolao, filio Kemen, pro se personaliter...”, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 8/4, 143; Jozef Novák, „Residentia exercitus regis, speciálny spôsob datovania v. Uhorsku”, *Historické štúdie* 1 (1955) 205–234.

⁴⁴ „... audita victoria quam tibi adversus hostes fidei christiane altissimus de celo hinc temporibus preteris continuit...”, *Vetera monumenta historica Hungariae sacram illustrantia*, t. 1, ed. Augustin Theiner, Romae 1859, 605, пише папа Бенедикт XII угарском краљу 5. августа 1335; Јованка Калић, *Београд у средњем веку*, 72–73, нап. 1. Да се писмо односи на „шизматичке” Србе или Босанце, Alexandrescu-Dersca, Maria Mathilde, „L’expédition d’Umur Beg d’Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)”, *Studia et Acta Orientalia* 2 (1959) 7, f. 6; Peter Jackson, *The Mongols and the West, 1221–1410*, London – New York 2014, 212; Марко Гавриловић, „Срби у делима аустријског хроничара Томаса Ебendorфера”, *Зборник Матице српске за историју* 98/2 (2018) 13.

Још једна појединост заслужује пажњу у вези с угарским походима против Србије, а тиче се навода Даниловог настављача при опису неуспешног угарског похода. Наиме, српски писац наводи да је угарски краљ „узео у помоћ себи околне краљеве и других народа, и сјединивши многе њихове војске са својим силама подиже рат на овога благочастивога [Душана, прим. И. К.]...”.⁴⁵ Уз свест да Данилов настављач, како је примећено, „убичајено претерује” када описује бројност војске,⁴⁶ не може се заобићи навод да су угарском краљу у помоћ притекли околни краљеви, свакако чешки и пољски. Вишегодишње ривалство краљевина Чешке и Пољске обустављено је 1333, након смрти пољског краља Владислава Локјетка, иначе таста угарског краља Карла Роберта, будући да је његов наследник Казимир Велики био спреман да се помири с чешким краљем Јованом Луксембуршким. Угарском краљу, који је до тада активно учествовао у споменутих сукобима две краљевине, такође је одговарало помирење. Први значајнији корак направљен је 28. маја 1335, када је Казимир Велики потписао једногодишње примирје са сином Јована Луксембуршког, чешким престолонаследником Карлом, а уговор је укључивао и угарског краља Карла Роберта. У августу исте године одржан је још један састанак чешких и пољских делегата, да би потом једна делегација била послата у Вишеград како би споразум потписао и угарски краљ. Коначно, у новембру 1335. три краља су се срела у Вишеграду и потписала чувени Вишеградски споразум, којим су се стекли услови за мир и пријатељство три краљевства, али и за војну сарадњу.⁴⁷ У вези с нашем темом намеће се питање да ли је Данилов настављач ипак под утиском тих преговора и њихових резултата донео дух времена у коме је састављао Душанову биографију, те навео да су околни краљеви помагали угарском краљу Карлу Роберту, или су они заиста били учесници једног од два похода против Србије. Наравно, Срби су већ искусили нападе споменутих савезника не тако давне 1319, када је угарски краљ, заједно с

⁴⁵ *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило II, 228.

⁴⁶ *Византијски извори за историју народа Југославије*, т. 6, 347, нап. 162.

⁴⁷ Споразум је подразумевао војну сарадњу против немачког цара и аустријског војводе. Јован Луксембуршки се одрекао права на пољски трон, а Казимир Велики Шлезије. Померанија је остала у поседу тевтонског реда. Донете су и мере да се избегне царина у Бечу, те да се укину царине на угарску робу за јужне делове Немачке, а на тај начин је Аустрија губила у транзитној трговини. Градови Будим и Брно добили су право складиштења робе, György Rácz, „The Congress of Visegrád in 1335: Diplomacy and Representation”, *The Hungarian Historical Review* 2/2 (2013) 261–287.

чешким и пољским краљем, напао Мачву.⁴⁸ Из неког разлога чини нам се да је настављачу архиепископа Данила II било важно да истакне бројност војске, али и савезништво које је било на помолу. Истакли смо да он описује неуспешан поход из 1334/1335, те би наводи о војскама свакако били анахрони, али је могуће да су при другом угарском походу током лета „околни краљеви” заиста били савезници. У сваком случају, овај навод из Даниловог зборника још једном нас подсећа колико је тумачење и разумевање текстова вековима удаљених од данашњице комплексно. Сматрам да у споменутиим редовима можемо препознати обавештеност састављача Душанове биографије, који је у опису похода који се завршио неуспешно по Угре донео обресе међународно значајног Вишеградског споразума. Чињеница да је о њему био обавештен наводи на помисао да је знао и за исход другог угарског похода, а разлочи због којих тај поход, који се догодио свега неколико месеци након првог, није навео у Душановој биографији више су него јасни.

⁴⁸ Константин Јиречек, *Историја Срба*, књ. 1, Београд 1952², 201, нап. 76, управо позив папе Јована XXII чешком и пољском краљу да притекну у помоћ угарском краљу против шизматика довео је у везу с извештајем угарског краља Карла Роберта да је упао у Мачву септембра 1319. године. Уп. и С. Ћирковић, „Београд под краљем Душаном”, 38.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Објављени извори – Published Primary Sources

- A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, t. 1, ed. Imre Nagy, István Nagy & Dezső Veghely, Budapest 1871.
- Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, t. 5, (1347–1352), ed. Imre Nagy, Budapest 1887.
- Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, t. 8, ed. Tadija Smičiklas, Zagreb 1910.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 8/4, ed. Georgius Fejér, Budae 1832.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, t. 9/1, ed. Georgius Fejér, Budae 1833.
- Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum*, libri IV, ed. Ludovicus Chopen, Bonnae 1828. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae)
- Kristó, Gyula & Ferenc Makk, *Anjou–kori Oklevéltár XIX, 1335*, Budapest–Szeged 2004.
- Monumenta Ragusina: Libri reformationum*, t. 2, A. 1347–1352. 1356–1360. *Additamentum a. 1301–1305, 1318, 1325–1336*, ed. Franjo Rački, Zagrabiae 1882.
- Nicephori Gregorae Byzantina Historia*, t. 1, ed. Ludovic Schopen, Bonnae 1829 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantine)
- Schreiner, Peter, „La chronique brève de 1352. Texte, traduction et commentaire. Troisième partie: de 1342 à 1348”, *Orientalia Christiana historica* 31 (1965) 336–373.
- Thallóczy, Lajos & Antal Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907.
- Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, t. 1, ed. Augustin Theiner, Romae 1859.
- Византијски извори за историју народа Југославије, т. 6, ур. Фрањо Баришић и Божидар Ферјанчић, Београд 1986. [Византијски извори за историју народа Југославије, т. 6, ур. Franjo Barišić i Božidar Ferjančić, Beograd 1986]
- Животи краљева и архиепископа српских, написао архиепископ Данило II, изд. Ђура Даничић, Загреб 1866. [Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih, napisao arhiepiskop Danilo II, izd. Đura Daničić, Zagreb 1866]

Литература – Secondary Works

- Alexandrescu-Dersca & Maria Mathilde, „L’expédition d’Umur Beg d’Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)”, *Studia et Acta Orientalia* 2 (1959) 3–23.

- Almási, Tibor „Az 1329. évi 'residentia exercitus regis'”, *Acta Universitatis Szegediensis : Acta Historica* 119 (2004) 47–56.
- Györffy, György, „Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez”, *Történelmi szemle* 7 (1964) 1–25, 537–568.
- Hardi, Đura, *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Novi Sad 2012.
- Jackson, Peter, *The Mongols and the West, 1221–1410*, London – New York 2014.
- Krstić, Aleksandar, „The rival and the vassal of Charles Robert of Anjou: king Vladislav II Nemanjić”, *Banatica* 26–2 (2016) 33–51.
- Norwich, John Julius, *Byzantium: The Decline and Fall*, New York 1996.
- Novák, Jozef, „Residentia exercitus regis, speciálny spôsob datovania v. Uhorsku”, *Historické štúdie* 1 (1955) 205–234.
- Piti, Ferenc, „Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején”, *Hadtörténelmi Közlemények* 2 (2016) 381–392.
- Rácz, György, „The Congress of Visegrád in 1335: Diplomacy and Representation”, *The Hungarian Historical Review* 2/2 (2013) 261–287.
- Wertner, Mór, „Adalékok a XIV századbeli magyar világi archonológiához”, *Történelmi társ* 8 (1907) 1–69.
- Гавриловић, Марко, „Срби у делима аустријског хроничара Томаса Ебendorфера”, *Зборник Матице српске за историју* 98/2 (2018) 7–29. [Gavrilović, Marko, „Srbi u delima austrijskog hroničara Tomasa Ebendorfera”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 98/2 (2018) 7–29]
- Динић, Михаило „Област краља Драгутина после Дежева”, у: исти, *Српске земље у средњем веку*, прир. Сима Ћирковић, Београд 1978, 123–147. [Dinić, Mihailo, „Oblast kralja Dragutina posle Deževa”, у: исти, *Srpske zemlje u srednjem veku*, прир. Сима Ћирковић, Београд 1978, 123–147]
- Јиречек, Константин, *Историја Срба*, књ. 1, Београд 1952². [Jireček, Konstantin, *Istorija Srba*, књ. 1, 1952²]
- Калић, Јованка, *Београд у средњем веку*, Београд 1967. [Kalić, Jovanka, *Beograd u srednjem veku*, Београд 1967]
- Коматина, Ивана, „Владарска титула краља Драгутина у Даниловом зборнику”, *Зборник Матице српске за историју* 107/1 (2023) 33–47. [Komatina, Ivana, „Vladarska titula kralja Dragutina u Danilovom zborniku”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 107/1 (2023) 33–47]
- Коматина, Ивана, „*Rex Serviae* у угарској краљевској титулатури од 1202. до 1402. године”, *Ниш и Византија* 16 (2017) 51–66. [Komatina, Ivana, „*Rex Serviae* u ugarskoj kraljevskoj titulaturi od 1202. do 1402. godine”, *Niš i Vizantija* 16 (2017) 51–66]
- Марковић, Петар, „Одношаји између Србије и Угарске (1331–1355)”, *Летопис Матице српске* 221 (1903) 1–26. [Marković, Petar, „Oдношаји između Srbije i Ugarske (1331–1355)”, *Letopis Matice srpske* 221 (1903) 1–26]

- Радонић, Јован „Споразум у Тати и српско-угарски односи од XIII до XVI века”, *Глас Српске краљевске академије* 187 (1941) 129–136. [Radonić, Jovan, „Sporazum u Tati i srpsko-ugarski odnosi od XIII do XVI veka, *Glas Srpske kraljevske akademije* 187 (1941) 129–136]
- Руvaraц, Иларион, „О првим годинама Душановог краљевања у хронолошком погледу”, у: *Зборник Илариона Руварца*, Београд 1934, 41–52. [Ruvarac, Ilarion, „O prvim godinama Dušanovog kraljevanja u hronološkom pogledu, u: *Zbornik Ilariona Ruvarca*, Beograd 1934, 41–52]
- Стојковски, Борис и Александар Крстић, „Просопографија угарских великаша – учесника у сукобима са краљем и царем Стефаном Душаном”, у: *Царство и патријаршија у српским и грчким земљама*, ур. Љубомир Максимовић и Срђан Пириватрић, Београд 2024, [у штампи]. [Stojkovski, Boris i Aleksandar Krstić, „Prosopografija ugarskih velikaša – učesnika u sukobima sa kraljem i carem Dušanom”, u: *Carstvo i patrijaršija u srpskim i grčkim zemljama*, ur. Ljubomir Maksimović i Srđan Pirivatrić, Beograd 2024]
- Ћирковић, Сима, „Београд под краљем Душаном?”, *Зборник Историјског музеја Србије* 17–18 (1981) 37–45. [Ćirković, Sima, „Beograd pod kraljem Dušanom?”, *Zbornik Istorijskog muzeja Srbije* 17–18 (1981) 37–45]
- Ћирковић, Сима и Божидар Ферјанчић, *Стефан Душан*, Београд 2005. [Ćirković, Sima i Božidar Ferjančić, *Stefan Dušan*, Beograd 2005]
- Ферјанчић, Божидар, „Освајачка политика краља Душана”, у: *Историја српског народа*, књ. 1, ур. Сима Ћирковић, Београд 1981, 511–523. [Ferjančić, Božidar, „Osvajačka politika kralja Dušana”, u: *Istorija srpskog naroda*, knj. 1, ur. Sima Ćirković, Beograd 1981]

Ivana Komatina

HUNGARIAN ATTACKS ON SERBIA ON THE EVE OF THE VISEGRAD AGREEMENT

Summary

During the Middle Ages, Serbia and its northern neighbour Hungary were often in conflict over border territories, and these conflicts were so frequent that numerous campaigns are still a research challenge today. With Stefan Dušan's coming to power, the "tradition" of Hungarian-Serbian conflicts continued, as the sources testify. The campaign of Hungarian king Charles Robert towards Serbia is described in Byzantine, Hungarian and Serbian sources. Byzantine historian John Kantakouzenos and the Serbian compiler of Dušan's biography in *The Lives* by Archbishop Danilo II provide numerous details about what preceded the Hungarian attack, and thus Kantakouzenos, together with Nicephorus Gregoras, first describes the struggles of Dušan and the Byzantines in Macedonia, with the conclusion as to how much defector Syrgiannes Palaiologos helped the Serbian king. Dušan's biographer also describes the conflicts, but does not mention Syrgiannes. The death of Syrgiannes, a few days before the conclusion of the peace in Thessaloniki between the warring parties, is also the *terminus ante quem non* for the Hungarian campaign that is described in the mentioned sources and placed after the conclusion of the peace in Thessaloniki. The Serbian writer, on the other hand, gives the exact date of the conclusion of peace – Friday, 26 August, which ideally confirms the news from Byzantine sources about the death of Syrgiannes. The mentioned narrative sources also testify that the Hungarians retreated and that the campaign was unsuccessful. The first hint at the time when the Hungarian campaign took place exactly, that is – in the late autumn between November 1334 and January 1335, we find in a charter from 1335 in which, among other things, the court case is scheduled for a fortnight after the expiration of a fortnight after the disbandment of the army which was initiated *versus partes Seruiae*, which was proclaimed on Epiphany (“...in quindenis quindenarum residentiae exercitus regis ad diem Epiphaniae Domini proclamatae...”). In domestic historiography, it seems that fair attention is paid to the dating of the Hungarian campaign towards Serbia described by Byzantine historians and the Serbian biographer, certainly taking into account the diplomatic materials. However, based on the mentioned

sources, the expedition is dated differently: in the summer of 1334, in the winter 1134/1335, or in the summer of 1335.

One more document from 1335 testifies that king Charles Robert's army against the Serbs was disbanded – on Epiphany, and that another court case was postponed again for fifteen days from then. We learn more detailed information about when the conflict began from a later document dated 20 February 1347, which also talks about the court process that began in 1334, but it was, due to the start of the military campaign *on the eighth day of All Saints' Day*, postponed for fifteen days after the disbandment of the army, i.e. after Epiphany in 1335. However, when the parties to dispute appeared on the scheduled date, it was noticed that the participants were still minors, and the process was postponed for eleven years, i.e. until adulthood. For our topic, the fact that the Hungarian army was on the campaign on the eighth day after the celebration of All Saints, i.e. 8 November 1334, is extremely important.

What then confused the Serbian researchers to date the campaign differently since it was made clear that it started in the fall of 1334, and the army was disbanded on Epiphany in 1335 after an unsuccessful campaign? In question is the decision of the Ragusan city council from 8 April 1335, from which it can be seen that the people of Ragusa gave instructions on guarding the customs office in case the Hungarian king reached Rudnik (northern Serbia at the time). There is no doubt that the people of Ragusa had information about Hungarian military plans in order to protect their commercial interests in the territory of Serbia, that is, it is unlikely that they were not informed that the Hungarian army was disbanded on 6 January 1335 during the campaign they undertook against Serbia. The mentioned document allows us to think that the Hungarian army was preparing a new campaign against Serbia, and that it really happened is confirmed by the act of Pope Benedict XII dated 5 August 1335, which was pointed out by J. Kalić, and in which it is expressly stated that the pope praises the victory that the Hungarian king won over the enemies of “the Christian faith in these past times”. Therefore, the first campaign of the Hungarians against the Serbs took place in 1334/1335 and was, according to the testimony of narrative sources, unsuccessful. The fact that there was a new campaign of the Hungarian army is pointed out by the act of Ragusa, which mentions a potential danger – an attack by the Hungarians on Serbia, and that it did happen, but that it was successful this time, is confirmed by the papal act of 5 August 1335.

In this paper, attention was also paid to the statements of Danilo's successor that the Hungarian king “took the surrounding kings”, certainly

Czech and Polish, to help him. This data is considered a reflection of the internationally important Visegrad Agreement.

Оригиналан научни рад

Примљен: 1. 3. 2024.

Коначно прихваћен за објављивање: 10. 7. 2024.